

קבלת שבת – הלכה, קבלה ומנהג

במאמר זה נסקור את מנהג קבלת שבת בע"ש, נעקוב אחר מקורותיו ונתייחס לשאלות ההלכתיות הקשורות בו.

א. קבלת שבת בהלכה

בשו"ע או"ח סימן רס"ב ס"ג מובא: "ילבש בגדיו הנאים וישמח בביאת שבת כיוצא לקראת המלך וכיוצא לקראת חתן וכלה, דרבי חנינא מעטף וקאי בפניא דמעלי שבתא ואמר בואו ונצא לקראת שבת מלכתא. ר' ינאי אומר בואי כלה בואי כלה". "הגה: וילבוש עצמו בבגדי שבת מיד אחר שרחץ עצמו וזהו כבוד השבת וע"כ לא ירחץ לשבת אלא סמוך לערב שילביש עצמו מיד" (הגהות מרדכי החדשות).

מקורו של דין זה בקבלת שבת מצוי בגמרא בשבת קיט ע"א: "רבי חנינא מיטעף וקאי אפניא דמעלי שבתא אמר בואו ונצא לקראת שבת המלכה. רבי ינאי לביש מאניה מעלי שבתא ואמר בואי כלה בואי כלה". והרמב"ם בפ"ל מהלכות שבת ה"ב פסק: "איזהו כבוד זה שאמרו חכמים שמצוה על אדם לרחוץ פניו ידיו ורגליו בחמין בערב שבת מפני כבוד השבת ומתעטף בציצית ויושב בכובד ראש, מיחל להקבלת פני השבת כמו שהוא יוצא לקראת המלך. וחכמים הראשונים היו מקבצים תלמידיהן בערב שבת ומתעטפים ואומרים בואו ונצא לקראת שבת המלך".

מן הגמרא ומן ההלכה שהובאו לנו למדים, שיש לקבל את השבת, אך פרטיה של הקבלה ותוכנה אינם נמצאים במקורות אלה.

ב. קבלת שבת בדברי האריז"ל

המקור המלא למנהג קהילות ישראל בקבלת שבת, כפי שהיא נהוגה כיום והכוללת הפיכת פנים בשעת קבלת שבת, הוא בשער הכוונות לרבנו חיים ויטאל זצ"ל, כפי שקיבלם ממורו ורבו המקובל האלקי האריז"ל. ושם בדף ס"ד: "הנה קיצור סדר קבלת שבת הוא שתצא לשדה ותאמר בואו ונצא לקראת שבת מלכתא לחקל תפוחין קדישין... ותעמוד מעומד במקום אי בשדה, ואם יהיה ע"ג הר אי גבוה, הוא יותר טוב, ויהיה המקום נקי כפי מה שצריך, מלפניו כמלוא עיניו ומאחוריו ד' אמות וכו' ותחזיר פניך כנגד רוח מערב, ששם החמה שוקעת, ובעת שקיעתה ממש, אז תסגור עיניך ותשים ירך השמאלית על החזה ויד ימינך ע"ג שמאל, ותכוין באימה וביראה כעומד לפני המלך, לקבלת תוספות קדושת שבת ותתחיל ותאמר מזמור הבו לה' בני אלים וכו' כולו בנעימה, ואח"כ תאמר ג' פעמים בואי כלה, בואי כלה, בואי כלה שבת מלכתא. ואח"כ מזמור שיר ליום השבת וכו' כולו. ואח"כ תאמר ה' מלך גאות לבש כו' עד לאורך ימים, ואז תפתח

עיניך ותבא לביתך". ובהמשך הפרק על קבי"ש מובא שם: "וצריך לומר ב"פ בואי כלה הראשונים בקול רם, לפי שהם נגד חכמה ובינה דיצירה העולים, אבל בואי כלה שבת מלכתא, צריך לאומרו בלחש".

ובמקום אחר שם מובא, שאותו הסדר עושים אח"כ כששבים הביתה: "אח"כ תלך לביתך, ותכנס ותתעטף בטלית מצוייצת בציציות כהלכתה, ותתעטף ראשך בו כנודע, סביב גרויך, וכנזכר במס' שבת פ"ב ופ"ו, ובהרמב"ם פרק ל' מהלכות שבת. ותקיף השולחן המסודר עם הלחם לסעודת שבת, ותקיפהו כמה פעמים, עד שתחזור לומר כל מה שאמרת בהיותך בשדה, שהוא מזמור לדוד הבו לה' בני אלים כו' וג"פ בואי כלה וכו' מזמור שיר ליום השבת" וכו'.

בשער הכוונות הנז' הובא מקור ליציאה לשדה מהגמ' בב"ק לב ע"א. במשנה שם מובא: "שניים שהיו מהלכין ברה"ר אחד רץ ואחד מהלך או שהיו שניהם רצין והזיקו זה את זה שניהם פטורין", ובגמרא שם: "מתני' דלא כאיסי בן יהודה דתניא איסי בן יהודה אומר רץ חייב מפני שהוא משונה ומודה איסי בע"ש בין השמשות שהוא פטור מפני שרץ ברשות", ובהמשך: "מאי ברשות איכא? כדר' חנינא, דאמר ר' חנינא בואו ונצא לקראת כלה מלכתא ואמרי לה לקראת שבת כלה מלכתא, לרבי ינאי מתעטף וקאי ואמר בואי כלה, בואי כלה". ומבואר ב"שער הכוונות" שם, כי המלים "בואו ונצא" שאמר ר' חנינא, וכן העובדה שפטרו את הרץ בע"ש תוך רה"ר מן הנוקים, מוכיחות, שהיו יוצאים אל מחוץ לעיר לקבל את השבת. גם בדברי הרמב"ם שהזכרנו לעיל, "וחכמים הראשונים היו מקבצין תלמידיהן בערב שבת ומתעטפים ואומרים בואו ונצא לקראת שבת המלך", יש לדעת "שער הכוונות" סמך ליציאה לשדה.

מסקנה שונה ממעשהו של ר' חנינא בגמרא בשבת מסיק הרב חנוך זונדל זצ"ל, בפירושו "ענף יוסף" על "עין יעקב", וז"ל: "יותמיהא לי מילתא טובא, שהרי השבת אינו בא מדרך השדה, אלא מדרך עליון, מלמעלה למטה. עוד אמר מעטף וקאי ולא קאמר ונפיק, אלא זה שהיה אומר בואו ונצא לא אמר שהיה יוצא בפועל שהרי הוא מלמעלה בא להשרות שכינתו עלינו. אלא הכי קאמר מעטף וקאי ואמר בואו ונצא, כלומר לא נמתין עד שהיא תבוא מאליה עלינו ואז נקבל אותנו, אלא בואו ונקדים מחול על הקודש, שזהו שאנו יוצאים מהחול לקראתה קודם בואה. בענין שאין שבת באה אלא לזמן ביאה אמנם אנו מקדימין מה שמוסיפין מחול על הקודש, כמי שמקדים לקראת המלך קודם בואו, שמתחילין חייליו לבוא. וכך חיילי שבת באים ומקדימין לקראתה והיינו יוצא לקראת השבת. ורבי ינאי ס"ל קדושת שבת מקדמת ובאה, ולכך היה מיד אומר בואי כלה. והרי השבת כענין הכלה המצפה לבעלה לעת שיקרא אותה וכיון שקורא אותה מיד היא באה. לכך אמר בואי כלה".

אך הפוסקים הביאו מנהג זה של הארז"ל לצאת לשדה לקבל את השבת כמנהג טוב ויפה שיש להעדיפו. וכך נמצא במג"א בסוף סימן רסב אות ג: "וטוב לצאת לשדה, ובקצת מקומות נוהגים לצאת מבית הכנסת לחצר ואומרים בואו ונצא" וכו'. והבן איש חי (הרה"ג רבי יוסף חיים מבגדאד), שנה ב, פרשת וירא, אות ב, מביא סדר קבי"ש: "הנה בתחילת הכל אם אפשר לעשות קבלת שבת בשדה מה טוב ומה נעים והוא מצוה מן המובחר. ואם אי"א לעשות בשדה טוב לצאת בקבי"ש לחצר במקום פנוי ומגולה וכנזכר בשי"ח דף קס"ב ואיך שיהיה הסדר, כך יעמוד האדם ויחזור פניו כנגד רוח מערב ויסגור עיניו". ההמשך הוא כפי שמובא ב"שער הכוונות".

למרות העדפה זו של יציאה לשדה בקבלת שבת מעט מאוד נוהגים כך, ומעט יותר יוצאים לחצר. רוב שלומי אמוני ישראל מקבלים את השבת בביהכני"ס. ומצאתי לימוד

זכות לאלה שאינם יכולים לצאת לשדה לקבל את השבת, ועושים זאת בביהכ"ס, בביאורו של המהרש"א ע"ה לסיפור על ר' חנינא ור' ינאי שהובא על ידיו בפירושו לסוגיא בב"ק לב ע"א, וזה לשונו: "והשבת גופיה היא כנשואה לישראל אבל בפניא דמעלי שבתא היא כהכנסת כלה לחופה וכמו שעיי הקידושין בהכנסתה לחופה נעשית הכלה נשואה, כן השבת בהכנסתו בקידוש היום נעשית כנשואה לישראל, וקראה מלכתא, דדרך החתן לצאת לקראת הכלה כמ"ש ה' מסיני בא, יצא לקראתם כחתן היוצא להקביל פני הכלה כפרש"י פרשת וזאת הברכה. ואמר דרבי ינאי מדה אחרת היתה לו, שלא אמר נצא לקראתה ואדרבה הוה קאי ועומד במקומו, והיינו דבכניסתה אמר בואי כלה כו' שהכלה תבוא אליו כדרך הכלה אחר כניסתה לחופה, שתבוא מבית אביה לבית בעלה ולזה כפל הענין בואי כלה בואי כלה דר"ל בואי כלה לחופה, ואח"כ בואי כלה לבית בעלך וק"ל". יוצא מדברי המהרש"א ע"ה, שר' חנינא ור' ינאי קיבלו את השבת בשני אופנים, ואולי נמצא במנהגו של ר' ינאי מליץ יושר על מנהגנו לקבל שבת בביהכ"ס, ולא ביציאה לשדה.

ג. מנהג הפיכת הפנים כלפי מערב

מצאנו בשער התיקונים: "שתצא לשדה ותאמר בואו ונצא לקראת שבת מלכתא... ותחזור פניך כנגד רוח מערב". ו"פרי מגדים", סוף סימן רסב, קובע, שגם אנו, שמקבלים שבת בביהכ"ס, "נוהגין שמהפכין פניהם לצד מערב כשואמרים בואי בשלום" (וכך הביא גם בן איש חי, ש"ב, פרשת וירא, אות ב). והרב הגאון רבי בנימין זילבר שליט"א דן בשאלה, בשו"ת "אז נדברו", ח"ב סימן י (עמ' טז), האם מה שמביא "פרי מגדים", שמהפכין הפנים לצד מערב, הוא לצד מערב דווקא, משום שהשכינה היא במערב, כמובא ב"טעמי המנהגים" סימן רסד, או שמא צריך לכוון הפתח ככתוב בערוך השולחן לאו"ח סימן רסב סעיף ה, שכתב: "ובחרוז האחרון עומדים וחוזרים פנינו כלפי הפתח ואומרים בואי בשלום" וכו'. וב"טעמי המנהגים", קונטרס אחרון, מובא הטעם לזה בספר "תולדות מנחם", שהטעם שהעם מהפכין פניהם לצד הפתח שבמערב הוא כי שם יושבים האבלים כדי לראות אותן ושידעו לנחם אותם. והגאון הני"ל משיב: "ונראה מכל הענין של קבלת שבת הנזכר בגמרא וכן למה שהמנהג שלנו לעמוד הוא הכנת הלב לקבל תוספת וקדושת שבת קדש והכנה לנשמה היתירה שאדם זוכה בשבת ודוגמא זה שאנו עושים הוא בבחינת החיצוניות יעורר הפנימיות... לכן תמיד הופכין הפנים לצד הפתח". יוצא אפוא מדברי הרה"ג זילבר שליט"א, שפנייה לפתח עדיפה על פנייה לצד מערב.

מנהג זה של הפיכת הפנים לצד הפתח דווקא, גם להקביל את פני השבת, וגם כדי לקבל את פני האבלים והחתנים, מצאתי בשו"ת הרשב"ן להרב שלמה צבי שיק (שנת תר"ס), או"ח סימן קס: "יש לחזק המנהג ע"פ פרד"א ספ"ז, משרב ביהמ"ק התקינו שהחתנים והאבלים הולכים לביהכ"ס ואנשי המקום רואים את החתן ושמתים עמו, ורואים את האבל ויושבים עמו על הארץ, ויצאו ישראל ידי חובתן בגמילות חסדים, ועליהם הוא אומר ברוך אתה ה' גומל שכר טוב לגומלי חסדים עכ"ל... ובאמת נהגו במנהג זה להפוך הפנים וכן לקראת אבל קודם מזמור שיר ליום השבת, כדי לקיים מצות ניחום האבלים".

טעם אחר לצורך לפנות כלפי הפתח דווקא מצוי בשו"ת "בצל החכמה" של הרב בצלאל שטרן (שנת תשי"ט), ח"ג, סימן סה: "דנראה כי דווקא ביוצא לשדה לשם קבלת השבת ומקבלה ברגע השקיעה ממש, בזה ראוי להתזיר פניו בעת קבלת שבת לצד מערב

ששם מקום השקיעה, והרי בשקיעה תלוי רגע קבלת תוספת קדושת שבת. וגם כשאנו יוצא לשדה ממש, אבל הוא יוצא אל העזרה, שהוא מקום פנוי ומגולה, או אל החצר או הגן כמבואר במג"א (שם סק"ג), ג"כ נכון שיחזיר פניו לצד מערב, כמבואר בכף החיים (סימן רס"ב ס"ק לג) ע"ש, משא"כ במתפלל בביהכ"ס, ובפרט כשגם אין מדקדקים לקבל שבת ברגע השקיעה דווקא, אין קפידה ברוח מערבית. אדרבה כיון שבשעת תפלה פנינו מכוונות לצד מערב ששם ארוה"ק קבוע [הוא מכוון לארצות אירופה] נראה דיותר נכון להפוך פניו בעת אמירת בואי בשלום וכ"י בואי כלה וכ"י לצד הכניסה ששם פתח ביהכ"ס קבוע, כדי לעורר המחשבה, כי זה עתה בשעת אמירה זו נכנסת אלינו שבת קודש ומתוספת עלינו נפש יתירה, ותוספת קדושת השבת, ומראים בנפשותינו שאנחנו ומתכוונים למצאת דרך הפתח לקראתה וכהא דאמרינן (שבת קיט) "וכו".

דעה שונה מצאתי אצל הרה"ג רבי משה פיינשטיין זצ"ל, ב"אגרות משה", ח"ג תאו"ח, סימן מה (עמוד שמט), וז"ל: "ובדבר הפיכת הפנים בשעת אמירת בואי בשלום הנה ברובא דרובא בתי כנסיות שהיו במדינותינו היה הפתח במערב ולא היה סתירה למעשה, ולכן יש שאמרו שהכוונה היתה למערב משום שהשכינה במערב, ואף שהציאה היא לכבוד השבת, אולי מכיוון שאמרינן ביום השביעי התעלה וישב על כסא כבודו שקאי על השבת, א"כ גם היא במקום השכינה שהוא במערב... והטעם בשביל האבלים אינו כלום, ואם נמצא שהפתח אינו בצד מערב, מסתבר לע"ד להפוך לצד מערב. ואיך שעושים, כיון שהכוונה לכבוד השבת קודש הוא טוב, אף שלעני"ד אין ענין פתח שום טעם, אם לא מטעם דנראה כמתכוונים לצאת".

ואוסיף גם אני נופך משלי לדברי המעדיפים צד מערב על הפתח מכוח דברי המג"א, סימן רסב אות ג, שהובאו לעיל, שטוב לצאת השדה או לחצר (וכך הביא הבן איש חי, ראה לעיל). ופירוש הדבר, שאנו צריכים להידמות ככל האפשר בקב"ש למה שהאריז"ל נהג. ועוד, שכל סדר קבלת שבת שאנו נוהגים בו היום הוא עפ"י ספר הכוונות הנזכר, מן הראוי שנדמה לסדר קב"ש של האריז"ל גם בעניין של הפיכת פנים כלפי מערב. וזה גם נראה מדברי "פרי מגדים", שהזכיר במפורש מערב ולא הזכיר כלל עניין הפתח, ואם הוא עיקר, מדוע הזניח העיקר ותפס הטפל, אדרבא צריך להביא את הפתח. ואם הפתח הוא גם מערב, הרי מערב ממילא קאתי. מובן שבת"ה הכנסת שפתחיהם במערב שפיר עבדי כדמר וכדמר.

ד. בעיית אחוריהם אל ההיכל

הרה"ג רבנו עובדיה יוסף שליט"א, בשו"ת "יחווה דעת", ח"ג סימן יט, העלה את השאלה של הפיכת הפנים כלפי מערב. הרי יש, לכאורה, חשש איסור שמחזירים אחוריהם להיכל, והרמב"ם (פ"י מהלכות ס"ית ה"י) והטור והשו"ע (יו"ד, סימן רפב ס"א) כתבו, שחייב אדם לנהוג כבוד גדול בספר תורה, ומצוה ליחד לו מקום כראוי ולכבדו ולהדרו ביותר, ולא יחזיר לו אחוריו אלא אם כן היה עשרה טפחים, אלא ישב לפניו בכובד ראש ביראה ופחד וכ"י. והשיב הרה"ג הנ"ל, שכל שספר תורה גבוה עשרה טפחים מן הארץ אין בזה איסור, ואין צריך עשרה טפחים למעלה מקומת אדם, אלא כל שהוא עשרה טפחים מן הארץ. וסמך לזה נמצא בתשובת הרמב"ם ב"פאר הדור" (סימן עח), שענה לאנשי אלכסנדריא שבמצרים, שאם היו הספרים גבוהים מן הארץ עשרה טפחים, חלקו כבוד לעצמם ואין שום איסור לכהנים שאחוריהם אל היכל הקודש, בשעת

נשיאות כפים. ועוד, שפתח ארון הקודש סגור והוי מחיצה מפסקת. מאידך, היתר זה הוא רק אם הפניית הגב אל ארוה"ק נעשית לכבוד הציבור, כמו ברכת כהנים, או רבנים הדורשים לפני קהל שומעי לקחם, או לצורך מצוה, ולזכות את הרבים לשם שמים, הא לאו הכי אסור (וראה מה שהביא כת"ר שם מדברי הרה"ג רבי אפרים זלמן מרגליות בספר "שערי אפרים").

והוא הדין לדידנו במנהג הפיכת הפנים כלפי מערב בעת קב"ש. מאחר שעושים כן למצות קבלת שבת המלכה, וספר התורה גבוה עשרה טפחים, וסגור בארון הקודש, לית לן בה חשש איסור. (ועיין עוד בספרו של הרה"ג הרב יצחק יוסף שליט"א, "ילקוט יוסף", ח"ד על שבת, עמוד ר), ואכמ"ל.

ה. שיר השירים, לכה דודי ובמה מדליקין

שיר השירים

מנהגן של ישראל לקרוא בכל עייש שיר השירים, ומכיוון שאינו מגוף קב"ש יש שנהגו לאומרו לפני תפילת מנחה, ויש שקוראים אותו אחרי תפילת מנחה, לפני קבלת שבת. והרב יעקב סופר בספר "כף החיים", סימן רס אות כז, כותב, שמנהג חסידי בית אל לקרוא אותו בין מנחה לערבית אחר שעושין קבלת שבת, ומ"מ מי שאין קהילתו עושה כן, יקרא אותו בביתו קודם סעודה.

בספר "פתח הדביר" להרב חיים בנימין פונטרימלי זצ"ל, אות ה, הובאו כמה טעמים לאמירת שיר השירים בעייש דווקא. טעם אחד, שאמרו בזה"ק פרשת תרומה דקמ"ד ע"א: "בשיר השירים איהו כללא דכל אורייתא, כללא דכל עובדא דבראשית, כללא דרזא דאבהן, כללא דגלותא דמצרים, וכד נפקו ישראל ממצרים כללא דיו"ד אמירן, וקיומא דהר סיני וכד אזלו ישראל במדברא, עד דעאלו לארעא, ואתבני בי מקדשא. כללא דעטורא דשמא קדישא עלאה, כללא דגלותהון דישאל ביני עממיא, ופורקנא דילהון, כללא דתחית המתים, עד יומא דאיהו שבת לה, מאי דהוה ומאי דהוי, ומאי דזמין למיהוי לבתר ביומא שביעאה כדי יהא שבת לה, כולא איהו בשיר השירים", ע"ש. ולזה מסיק בעל "פתח הדביר": "נאה ויאה לאומרו בעייש קדש, דהוי זכר ליצי"מ, כדכתיב בדברות האחרונות, וזכרת כי עבד היית בא"מ ע"כ ציוך ה' אלקיך לעשות את יום השבת, וגם השבת הוי זכר למעשה בראשית, וגם שהוא רומז לעולם שכולו שבת וזמן הגאולה בסוף האלף השישי, המיוחדת בשם עייש בין השמשות, והיא השעה המיוחדת לקריאתו".

ועוד טעם הביא שם בעל "פתח הדביר", משם פרמ"ג בחלק א"א, סימן תץ סק"ח: "שגם שתיקנו לקרוא שה"ש בפסח אין אומרים אותו כי אם בשבת שבתוך הפסח דוקא, דשבת רומז לעולם הבא ושיר השירים יש בו רמזים רבים על זה, עייש"י. וטעם נוסף הביא משם מור אביו ז"ל: "כי יען שה"ש קדש קדשים ואין כל העולם כולו כדאי כיום שניתן שה"ש לישראל, אין בכל ימי השבוע שעה מקודשת כשעה זו, שהאדם פשט בגדי חול וטבל או רחץ פניו והלבש מחלצות, ואז ניכר ומתגלה תוספת אור קדושת השבת בגוף האדם, אנא נמצא שעת הכושר כשעה זו שיהיה גוף האדם במצב קדושה זו, שיהיה ראוי לקרות שה"ש ק"ק".

טעם נוסף בדרך הקבלה הביא משם הרב המקובל מהר"א מקראקא, בעייס "מעשה

רוקח", שבשה"ש יש קיי"ז פסוקים, ובזה"ק פי נח, דסי"ב ע"ב, מובא, דתלת זימני ביומא רווחין לחייבי גהינם בכל פעם שעתא ופלגא, וזה בשעה שישראל מתפללים שלש תפילות, וידוע שבשבת יש מנוחה לחייבי גהינם כ"ד שעות. ובששת ימי השבוע יש קמ"ד שעות, הורד מהן ארבע וחצי שעות של התפילות בכל יום, נמצא בשישה ימים ז"ך שעות, שחייבי גהינם נחים בהם, ונתרו קיי"ז שעות, שהם נידונים ולזה דרשו בפסוק: "הנה מטתו שלשלמה וכו' מפחד בלילות", מפחדה של גהינם; אלמלא שהיה מתפחד מגהינם, לכך אמר קיי"ז פסוקים להנצל מזה, ולכן תיקנו הקדמונים ז"ל לקרוא שה"ש בכל שבת, לומר שכל מי שאומר אותו בכוונה שלמה, ניצל מדינה של גהינם בכל שבוע קיי"ז שעות.

לכה דודי

ב"שער הכוונות" למהרח"ו הנזכר לא מובא הפיוט ככה דודי המקובל וזו שגויה אלקבץ זצ"ל, והרב בעל "כף החיים", סימן ע אות ד, כתב, שחסידי בית אל ההולכים ע"פ דברי האריז"ל אין נוהגין לאומרו, ומכל מקום פשוט המנהג לאומרו בעת קבלת שבת בכל תפוצות ישראל. ובספר "שלמי חגיגה" להרב שלמה אלגאזי זצ"ל, שהיה מקובל גדול ובקי בכוונות האריז"ל, נקבע לאומרו. ומובא כן גם בשו"ת "קול גדול" למה"ר בן חביב (סימן טל) ובדברי מרן החיד"א בביאורו לספר חסידים, סימן קנד, ובסידור הגאון יעב"ץ זצ"ל, ובסידור "בית מנוחה" להרב יהודה שמואל אשכנזי זצ"ל, ולכן גם בקהילות הנוהגות עפ"י האריז"ל נוהגים לאומרו.

ובספר "סדר היום" להרב משה בן מכיר זצ"ל הובא נוסח אחר לפיוט לכה דודי (מובא שם בתוך סדר קב"ש) וז"ל: "ומנהגנו כשאנו הולכים לקבל שבת לומר אלו המזמורים: לכו נרננה לה' וכו', שירו לה' שיר חדש וכו' ה' מלך תגל הארץ, מזמור שירו לה' שיר חדש, ה' מלך ירגזו עמים וכו', הבו לה' בני אלים וכו' ואח"כ יאמר פזמון א' או ב' ואלו הם: לכה דודי לקראת כלה פני שבת נקבלה, זכור ושמור בדבור אחד נתן לנו המלך המיוחד, ה' אחד ושמו אחד לשם ולתפארת ולתהלה, לכה דודי וכו'. קדושת שבת הנחלתנו ועל הר סיני קרבנתנו, בתורה ומצוה עטרתנו וקראתנו עם סגולה, לכה דודי כו'. נודה לך ה' אלקינו כי ממצרים הוצאתנו ומבית עבדים פדיתנו, ובכח ידך הגדולה, לכה דודי. בתוך ים סוף הדרכתנו, ובנפול אויב שמחתנו, חיים וחסד עשית עמנו, להעבירנו במצולה. לכה דודי. אתה אלקי האלקים, ומי כמוך באלים, משפיל גאים המגדילים, ומרים אביון לגדולה, לכה דודי. בואי בשלום עטרת בעלה וגם בשמחה ובצהלה, תוך אמוני עם סגולה, בואי כלה, בואי כלה, בואי כלה, בואי לשלום שבת מלכתא. ויאמר מזמור שיר ליום השבת וכו' אתה האל עושה פלא הוצאתנו מבית כלא, הורשתנו בית מלא ארץ צבי מהוללה, לכה דודי".

נוסח זה של לכה דודי לא התקבל, אך מדברי בעל "סדר היום" נמצאו למדים, שאומרים מזמורים לפני קבלת שבת. מזמורים אלה הם כט וצה-צט בתהלים, סה"כ שישה מזמורים, כנגד ששת ימי השבוע. הדבר מובא גם בסידורו של יעב"ץ, וכן הוא בכל הסידורים נוסח ספרד ואשכנז. לעומת זה, בכל הקהילות, שאימצו לעצמן את נוסח קב"ש כפי שהוא ב"שער הכוונות", מתחילים מזמור לדוד, לכה דודי וכו', וכך מובא ברוב הסידורים נוסח הספרדים ועדות המזרח.

מיוחד בעניין זה הוא הנוסח שנהג במרוקו, שדמה לנוסח שבאשכנז, שהקדימו את המזמורים, אך שם הוסיפו את מזמור ק, מזמור לתודה, ובסה"כ קראו שישה מזמורים כנגד ששת ימי השבוע, ומזמור כט, שיש בו ז' קולות, כנגד שבעת ימי בראשית, וכך מובא בסידור "בית מנוחה", הנוהג עדיין ברוב קהילות מרוקו.

במה מדליקין

חילוקי מנהגים רבים נמצאו דווקא בעניין אמירת הפרק במה מדליקין ממסכת שבת. הטור מביא בסימן ער: "ונוהגין לומר משנה במה מדליקין, לפי שיש בה דין הדלקה וגי דברים שצריך אדם לומר בתוך ביתו ע"ש עם חשיכה... ואומר קדיש ונפטרין לבתיהם לשלום". ומסיק הב"י מדבריו של הטור: "שהיו נוהגין לאומרו אחר תפילת ערבית וכן נוהגים אשכנזים והמוסת ערבי" (בחידושי הגהות מובא: "לא נודע לנו מדינה בשם זה ואפשר שטעו בדפוס וצ"ל וקצת מערב"). והב"י הביא דעתו: "ויותר נכון לאומרו קודם כמנהג בני ספרד שע"י קריאת פרק זה יזכור הגי' דברים שצריך לומר בתוך ביתו ויזהר עליהם, אבל אחר תפילת ערבית מה תועלת יש לו שיזכור הרי אין בידו לתקן מעתה". ומרן שו"ע, בסימן ע"ר ס"א פסק כך לדינא: "ונוהגין לומר במה מדליקין והספרדים אומרים אותו קודם תפילת ערבית והוא הנכון".

הב"י עונה על שאלת מרן ב"י וכותב: "וי"ל דאין טעם אמירת ב"מ היא כדי להזכירו הגי' דברים ולהזהיר לבני ביתו, אלא לפי שמקדימין להתפלל ערבית מפלג המנחה ואחר יציאת ב"ה עדיין יום הוא ולא ישב לסעוד ולומר קידוש עד שחשכה על כן נהגו ללמוד בשעה שהוא פנוי, ולא ראו ללמוד פי' יציאות השבת או פי' אחר, אלא פי' במה מדליקין, דמדבר בדין הדלקה ובגי' דברים השייך לליל שבת כדי להזכירו אגב לימודו שאם הדליק בשמנים ופתילות האסורות להדליק בהם, שאסור להשתמש לאורן. וכן אם לא הפרישו מעשר, שלא יאכלו אותם פירות. ואם לא עירבו ע"ש שאסורים לטלטל בחצר וכן בע"ת שלא ילך חוץ לתחום" וכו'. והב"י מסיק: "שצריך לאומרו לאחר קידוש ביהכני"ס דעיולי יומא מקדימין ליה" (והביאו המג"א סימן ער אות א).

ובברכ"י אות א הביא בשם הגאונים, שהטעם הוא מפני המאחרים, כדי להמתין מאן דלא מצלי משום סכנתא דבי שמי דשכיחי מזיקין (והביא טעם זה הגאון יעב"ץ, בשו"ת "מור וקציעה", סימן ער, ושלא כטעם שהביא בסידורו דף שלח ע"ב). נמצאנו למדים, שקיימים שלושה טעמים עיקריים לאמירת ב"מ:

א. להודיע דיני הגי' דברים שצריך לומר בתוך ביתו ויזהיר עליהם לתקנם (ב"י).
ב. ללמוד דינים הנתוצים לשבת (ב"י).

ג. להמתין מאן דלא מצלי משום סכנתא דבי שמי דשכיחי מזיקין (ברכ"י בשם הגאונים).

מובן שלשני הטעמים האחרונים אין הכרח להקדים אמירת הפרק לפני תפילת ערבית, לעומת זאת לפי טעמו של הב"י חובה להקדים אמירת המזמור לתפילת ערבית. אך גם בשתי חלוקות מרכזיות אלה יש חלוקות משניות.

לאלה הסוברים שאומרים אותו אחרי תפילת ערבית, הביא הב"י, שיש לאומרו אחרי קידוש של ביהכני"ס, דהיינו בסוף התפילה, והטעם: "דעיולי יומא מקדימין" (ראה גם רש"י סימן סד; מג"א ורש"י סימן ער). מאידך מביא ה"דרישה" מנהג אחר לאומרו קודם קידוש ביהכני"ס, ואף שהב"י אומר על הנוהגים כך שטעות הוא ויש למחות בידם, מוצא ה"דרישה" זכות לנוהגים כך, בטעם דק"ל שמי שאין ידו משגת לקנות נר ויין לקידוש, דנר קודם (ראה בהרחבה בשו"ת "אבן שוהם" להרב משה פרלמוטר זצ"ל, חאו"ח סימן ו).

גם לאלה הסוברים כמרן ב"י, שיש לאומרו קודם תפילת ערבית, אין אחדות דעים באשר למיקומו המדויק לפני התפילה. הרב יעקב סופר בספרו "כף החיים", סימן ער אות ד, כותב: "ולא נתבאר בדברי מרן ז"ל באיזה מקום אומרים אותו. ויש נוהגין

לאומרו קודם קבלת שבת ויש אומרים אותו אחר קבי"ש, אבל בין מזמור לדוד הבו להי ובין מזמור שיר ליום השבת לא יפסוק שם לאומרו, כי לפי סודם של דברים צ"ל מזמור לדוד הבו, ובואי כלה, ומזמור שיר ליום השבת, והי' מלך גאות לבש תיכף זה אחר זה". באמירת לכה דודי בין מזמור לדוד ובין בואי כלה אין הוא רואה הפסק, כי הוא מדבר בעניין קבי"ש, עיי"ש. על הנקודה האחרונה בדברי "כף החיים", שאין להפסיק בין מזמור לדוד ולכה דודי ומזמור שיר ליום השבת, משיג הרב עמרם אבו רביע זצ"ל (שכיהן כרב ראשי לפ"ת) בספרו "נתיבי עם", סימן ער, וז"ל: "ומנהגינו בירושלים אינו כן, אלא אחר שאומרים מזמור לדוד ופיוט לכה דודי, אומרים במה מדליקין, ונראה שהרב (כף החיים) כ"כ עפ"י מנהג עירו בבל, שכן בסידור "תפילת ישרים" המיוסד עפ"י הבן איש חי, שהוא מנהג בבל, מסודר הפרק הנזכר לפני מזמור לדוד".

לעומת זאת, מרן החיד"א, בספרו "ברית עולם" (הגהות ל"ספר חסידים"), בסימן קנד, אות מב, כתב: "אבל מנהג ספרד לאומרו בין מזמור לדוד ובין פיוט לכה דודי". והרב חיים סתהון זצ"ל, בספרו "ארץ חיים", מביא בסימן רסא: "וכתב הרב מהר"ר שמחה ב"ר יהושע (בעל סי' בנין של שמחה ונטיעה של שמחה שהיה פה עיה"ק צפת בשנת תקכ"ה), בספרו "אהבת ציון", דף לב: "שנהגו פה צפת ת"ו בעת קבלת שבת, לומר מזמור לדוד הבו וכו' ופיוט לכה דודי ואח"כ מזמור שיר ליום השבת וקדיש יתום ואח"כ פרק במה מדליקין" וכו'.

מנהג זה, לומר במה מדליקין אחרי מזמור שיר ליום השבת, זהה למה שמובא עפ"י הגר"א, ונהוג בהרבה מקהילות אשכנז לומר את הפרק אחרי קבלת שבת ולפני ברכו, אלא שהרב חיים סתהון מביא בהמשך, שאומרים מזמור שיר ליום השבת פעם שנייה לפני ברכו, עיי"ש.

למעשה קשורה השאלה של מקום קריאת ב"מ לפני תפילת ערבית לשאלה מתי מקבלים בפועל את השבת. מרן, בסימן רסא ס"ד, פוסק, שמקבלים את השבת באמירת מזמור שיר ליום השבת (ושלא כמו שמובא בד"מ אות ב, שבאמירת ברכו הוי קבלת שבת). מאידך מובא ב"שער הכוונות", בשם האריז"ל, שקבלת שבת היא עם אמירת בואי כלה, בואי כלה, בואי כלה שבת מלכתא (והביא את זה בשו"ת "זרע אמת", ח"א סוף סימן לג; ובבן איש חי, ש"ב, פרשת וירא, אות ה). ובשו"ת "קול גדול" למהר"ם בן חביב זצ"ל, סימן לט (סימן צ בכת"י), הביא טעמו לדבר, וז"ל: "וכן יש להוכיח מלשון בני אדם שקוראים פזמון זה קבלת שבת, שכיון שהתחילו לאומרו הוייא קבלת שבת גמורה. וכן הוא המנהג, דכל העם פורשין ממלאכה, כשהתחילו הקהל לומר פזמון זה של קבלת שבת, וכשם דלמר הרב ז"ל (מרן ב"י) במ"ש הפוסקים דברכו דהויא קבלת שבת לאו דוקא, אלא ה"ה לדידן מזמור דשבת, גם לדידן שאנו אומרים פזמון זה לקבלת שבת הוייא קבלת שבת גמורה, דהכל כפי מנהג המקום. דלמקומות דאין אומרים שום מזמור קודם ערבית, ברכו הוייא קבלת שבת לדידהו, ולמקומות שאומרים מזמור שיר ליום השבת, כיון שהתחילו לאומרו הוייא קבלת שבת עלייהו, וכן לדידן פזמון זה שאנו אומרים בואי כלה וכו' כיון שהתחילו לאומרו הוייא קבלת שבת גמורה".

אם מצרפים את טעמו של מרן ב"י לאמירת ב"מ, כדי להזהיר על ג' דברים, אל דעת האריז"ל, שעם אמירת בואי כלה וגוי' מקבלים את השבת, יוצא הכרח לומר את פרק ב"מ לפני לכה דודי ובואי כלה, וזאת כדי להקדים אמירתו לקבלת שבת. וכך, כאמור, מביא מרן החיד"א בספר "ברית עולם" הנזכר, סימן קנד, והגאון יעב"ץ בסידורו, ובסידור "בית מנוחה" (ליוורנו) להרב אשכנזי. אך בסידורו של הרה"ג הרב עובדיה יוסף שליט"א "חזון עובדיה", וכן בספר "ילקוט יוסף" להרה"ג יצחק יוסף שליט"א בנו, מובא, שיש

לומר פרק זה אחרי לכה דודי ולפני מזמור שיר ליום השבת (ושלא כמו המובא במרן החידי"א ז"ל). והטעם הוא עפ"י מ"ש בספר "פתח הדביר", סימן ער אות ב, וז"ל: "ברם ניחא לך למיעבד מילתא מציעתא דשוויא לתרווייהו, דהיינו לאומרו אחר פיוט לכה דודי קודם מזמור שיר ליום השבת, דכיון דבפיוט זה אנו אומרים פני שבת נקבלה ושוב אנו אומרים בסופו בואי כלה בואי כלה ג"פ הא חשיב הקדמת עיולי שבת, שהרי אנו מזמינים את הכלה שתבא אצלנו והזמנה מלתא היא, מיהו כיון דעיקר קבלת שבת באמירת מזמור שיר ליום השבת, ועדיין לא אמרו, יש תועלת באמירתו שזוכר ומזהיר לבני ביתו לתקן הנרות". לפי"ז יצאנו ידי חובת טעם מרן ב"י להזהיר ע"ג דברים, כי לפום דינא עדיין לא אמרו מזמור שיר ליום השבת, מאידך יצאנו ידי חובת הקדמת עיולי שבת בהקדמת לכה דודי ובואי שבת ג"פ.

וכיוון דאתינא להכי, ולפום דינא, הרי נוכל לבאר גם את מנהג חלק מקהילות אשכנז הנוהגות עפ"י הגר"א ע"ה, המקדימים אמירתו של הפרק לפני תפילת ערבית, אך נוהגים לאומרו אחרי קבי"ש ולפני ברכו, עפ"י אותו הטעם של בעל "פתח הדביר". מנהג זה מתיישב עם שלוש הגבלות הלכתיות שנמנו לעיל:

א. איחורו אחר קבי"ש עם חובת הקדמת עיולי שבת (באמירת לכה דודי עפ"י האריז"ל או באמירת מזמור שיר ליום השבת עפ"י מרן ב"י).

ב. מצרפים את כל קבלת שבת בלי הפסקה (כמובא אצל חלק מבעלי הקבלה, ראה "כף החיים" לעיל).

ג. מתיישב, אמנם בדוחק גדול, עם טעם הבי"י, שצריך לומר ב"מ כדי להזהיר על גי דברים לדידהו, דהיינו להולכים אחרי דעת רמ"א, בד"מ, סימן רסא אות ב, שקבלת שבת לדינא דגמרא הוא עם אמירת ברכו. באלא"ו.